

III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

© 2010 р. В.М. Божко

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, Полтава

ПРИНЦИПИ ПРАВА ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АКТИ

Досліджується вплив принципів права на зміст міжнародно-правових актів. Автор прийшов до висновку про визначальний вплив принципів права не лише на правотворчу, але й правозастосовну діяльність міжнародних організацій.

Ключові слова: принципи права, міжнародно-правові акти, міжнародні організації.

Постановка проблеми. Щоб з'ясувати сутність принципів оплати праці, дослідимо принципи права та їх вплив на міжнародно-правові акти. Адже принципам права притаманні спільні юридичні властивості, котрі вирізняють їх з-поміж інших правових явищ, і, водночас, ті, які єднають їх з принципами різних галузей права, принципами правових інститутів. Тому, виявивши загальні властивості принципів права, їх можна екстраполювати, наприклад, на принципи трудового права чи оплати праці.

Метою нашого дослідження є пошук відповіді на запитання, чи принципи права похідні від правових норм, чи, навпаки, останні зумовлюють їх зміст (на основі аналізу впливу принципів права на міжнародно-правові норми).

Виклад основного матеріалу. Керуючись одними принципами права, ООН ухвалює акти, формулюючи в них інакші принципи права. Іншими словами, в названих міжнародно-правових актах містяться не просто міжнародно-правові норми, які після їх ратифікації стають частиною вітчизняної системи права та мають вищу юридичну силу щодо інших норм права, а норми-принципи, які спрямовують свою дію не лише на правозастосовну, але й правотворчу діяльність вітчизняних органів державної влади та місцевого самоврядування.

Із Копенгагенської декларації про соціальний розвиток дізнаємось, що „глави держав та урядів є прихильниками соціального розвитку ... на основі принципів людської гідності, прав людини, рівності, поваги, миру, демократії, взаємної відповідальності та співробітництва, поваги різних релігійних та етичних цінностей, культурних традицій людей” (пункт 25). Задля цього вони взяли на себе низку обов'язків, зокрема: створити стабільну правову основу, яка б передбачала і заохочувала до рівності та справедливості, повагу до прав людини і основних свобод, верховенства права (обов'язок 1); викоринення

бідності у світі має стати для людства етичним, соціальним, політичним та економічним імперативом (обов'язок 2); забезпечити повну зайнятість, створити для всіх чоловіків та жінок надійні та стійкі можливості заробляти собі на життя шляхом вільно обраної продуктивної праці (обов'язок 3); сприяти соціальній інтеграції шляхом формування такого суспільства, яке б було стабільним, безпечним та справедливим, яке б ґрунтувалось на принципах заохочення та захисту всіх прав людини, а також на принципах недискримінації, терпимості, поваги багатоманітності, рівності можливостей, солідарності, безпеки (обов'язок 4); сприяти повазі гідності людини і досягненню справедливості та рівності у відносинах між чоловіками та жінками, визнавати та розширювати участь та керівну роль жінок у політичній, цивільній, економічній, соціальній та культурній сферах (обов'язок 5) тощо.

Як зазначено в частині першій ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН, здійснюючи правосуддя, Суд має керуватись: міжнародними договорами (пункт а); міжнародними звичаями (пункт б); загальними принципами права, визнаними цивілізованими народами (пункт с); судовими рішеннями та працями найбільш кваліфікованих учених різних націй як допоміжним засобом визначення принципів, згідно з якими має бути вирішена справа (пункт d).

Відповідно до ст.21 Статуту міжнародного кримінального суду, затвердженого 17 липня 1998 року в Римі, суд застосовує „принципи і норми міжнародного права, в тому числі й загальновизнані принципи міжнародного права” (підпункт б) та „загальні принципи права, взяті ним із національних законів правових систем світу ... за умови, що ці принципи сумісні з цим Статутом, міжнародним правом та міжнародними нормами та стандартами” (підпункт с).

Основні принципи незалежності судових органів схвалені резолюцією 40/32 Генеральної

Асамблеї від 29 листопада 1985 року. У своїй резолюції Асамблея рекомендує їх використовувати в межах національної, регіональної та між-регіональної діяльності і закликає Комітет із профілактики та боротьби із злочинністю розглянути питання щодо першочергового, ефективного їх упровадження. У резолюції 40/146 від 13 грудня 1985 року Генеральна Асамблея запропонувала урядам *дотримуватися цих принципів та враховувати їх у своєму національному законодавстві та правозастосовній практиці*.

„Основні принципи щодо ролі юристів”, прийняті на Восьмому Конгресі ООН щодо попередження злочинності та ставлення до правопорушників, у Гавані 27 серпня – 7 вересня 1990 року, є основою „для ухвалення рішень та втілення їх на національному, регіональному та міжнародному рівнях з урахуванням політичних, економічних, соціальних та культурних умов і традицій кожної країни” (пункт 2 преамбули). Тому ООН „пропонує державам-учасницям враховувати та дотримуватись Основних принципів у межах їх національного законодавства та на практиці” (пункт 3 преамбули).

Призначення принципів та їх роль у механізмі правового регулювання найточніше окреслені в „Керівних принципах здійснення правосуддя у справах, пов’язаних із участю дітей-жертв та свідків злочинів” від 22 липня 2005 року. Так, відповідно до пункту 3 розділу I, керівні принципи є підґрунтям для досягнення таких цілей: надання допомоги урядам, міжнародним організаціям щодо розробки, здійснення та застосування законодавства, політики, програм і практики, пов’язаних із дітьми-жертвами та свідками злочинів (підпункт b); допомоги правосуддю при вирішенні подібної категорії справ (підпункт c).

Отже, на думку ООН, принципи права не лише зумовлюють зміст національного законодавства, але й повинні впливати на правозастосовну практику, обов’язково враховуючи самобутність кожної окремої держави.

Міжнародна організація праці (далі – МОП) як спеціалізована установа ООН, відповідно до свого Статуту та Філадельфійської декларації цілей та завдань МОП, які сформульовано 10 травня 1944 року в Додатку до Статуту, стверджує, що „принципи мають надихати політику її членів”, „підтверджує основні принципи, на яких засновано МОП”, „принципи, викладені в Декларації, мають бути застосовані до всіх народів без винятку, але метод їх здійснення має бути визначено з урахуванням стадії соціального та економічного розвитку, досягнутого кожним на-

родом”, у тому числі й з метою „надання всім можливостей на рівних засадах розподіляти плоди прогресу у сфері праці”.

Відповідно до преамбули „Тристоронньої декларації принципів, що стосуються багатонаціональних корпорацій та соціальної політики”, схваленої Адміністративною радою Міжнародного бюро праці на його 204-й сесії, зі змінами, внесеними 17 листопада 2000 року під час 279-ої сесії, „МОП має відігравати важливу роль у розробці принципів, якими б керувались уряди, організації роботодавців, працівників та багатонаціональні корпорації”. Названою Декларацією Міжнародне бюро праці „закликає уряди держав-учасниць МОП, організації роботодавців, працівників, а також багатонаціональні корпорації, які здійснюють свою діяльність на їх території, *дотримуватися проголошених у ній принципів ... а також керуватись принципами, викладеними в Статуті та відповідних конвенціях і рекомендаціях МОП*, що стане запорукою соціального прогресу”.

У преамбулі „Декларації МОП щодо основних принципів та прав у світі праці”, схваленої 18 червня 1998 року Міжнародною конференцією праці на її 86-й сесії в Женеві, наголошується, що її було прийнято „не лише задля підтвердження незмінності основних принципів та прав, проголошених у Статуті Організації”, але й „виходячи з переконання, що соціальна справедливість має найбільшу значущість у забезпеченні умов загального та міцного миру ... економічне зростання має найбільше значення, але не є достатнім для досягнення рівності, соціального прогресу та викорінення бідності”. І далі: „Для збереження зв’язку між соціальним прогресом та економічним зростанням особливе значення має *гарантія дотримання фундаментальних принципів і прав у світі праці*, оскільки вона дає змогу зацікавленим особам відкрито та на рівних умовах вимагати свою справедливую частку в багатстві, накопиченню якого вони допомагали, а також надає їм можливість повністю реалізувати свій людський потенціал”.

МОП у названій Декларації також нагадує, що „вступаючи до цієї організації, усі члени підтримали принципи, закріплені в її Статуті та Філадельфійській декларації” (підпункт a) пункту 1), „*ці принципи втілено та розвинено у формі конкретних прав і обов’язків у конвенціях*” (підпункт b) пункту 1), а тому „всі члени МОП, навіть ті, які не ратифікували її конвенції, зобов’язані вже внаслідок їхнього членства в організації дотримуватись і реалізовувати ті принципи, які відображені в цих конвенціях” (пункт 2).

Узагальнюючи аналіз названих актів МОП,

приходимо до висновку, що принципи права не лише згуртували провідні країни світу в одну організацію, вони орієнтують, спрямовують правотворчу та правозастосовну діяльність самої організації, адже відображаються в її актах. Усе це засвідчує, що для МОП первинними щодо всіх конвенцій та рекомендацій є принципи права, бо саме в них вони знаходять своє відображення. Ось чому МОП змушує держав-учасниць дотримуватися визнаних „принципів у світі праці”. Підтвердження можна відшукати і в змісті окремих конвенцій МОП. Так, відповідно до преамбули Конвенції №98 „Про застосування принципів права для організації і ведення колективних переговорів”, Генеральна Конференція МОП, скликана в Женеві 8 червня 1949 року на свою тридцять другу сесію, „постановила ухвалити низку пропозицій щодо застосування принципів права на організацію і ведення колективних переговорів”.

Отже, міжнародно-правові акти ООН та МОП зобов'язують усі народи дотримуватись спільних принципів, в яких знайшли відображення такі соціальні цінності, як справедливість, свобода, рівність та верховенство права.

Рада Європи в підпункті а) ст. 1 свого Статуту, затвердженого 5 травня 1949 року в Лондоні, стверджує, що її метою є „досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням”. Досягти цієї мети, відповідно до підпункту б) ст.1 Статуту, можна шляхом „укладання угод та здійснення спільних заходів в економічній, соціальній, культурній, науковій, правовій та адміністративній галузях, а також у галузі захисту, збереження і подальшого дотримання прав людини й основних свобод”.

Тобто метою Ради Європи є реалізація принципів права, до котрих, відповідно до преамбули її Статуту, належать такі принципи, як верховенство права, справедливість, свобода та рівність, які становлять „підвалини кожної справжньої демократії” через їх визначальний вплив на правотворчу та правозастосовну діяльність.

У преамбулі Європейської хартії місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року Рада Європи проголосила, що „метою Ради Європи є ... збереження та втілення в життя ... принципів, які є спільним надбанням” її членів. Тобто засобом такого втілення в життя стала не лише Європейська хартія, у преамбулі котрої окреслена роль принципів права, але й усі інші акти Ради Європи і, як наслідок, її правозастосовна діяльність загалом.

В абзаці 1 преамбули Європейської соціа-

льної хартії (переглянутої), схваленої 3 травня 1996 року, теж визнається, що „метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням”.

Відповідно до преамбули Конвенції „Про захист прав людини і основоположних свобод” від 4 листопада 1950 року (далі – Конвенція), „Уряди держав – членів Ради Європи ... знову підтверджуючи свою глибоку віру в ті основоположні свободи, які становлять підвалини справедливості та миру в усьому світі, які найліпше забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого боку, завдяки спільному розумінню і дотриманню прав людини, від яких вони залежать ... сповнені рішучості, як уряди європейських держав, що є єдиними і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи і верховенства права ...”.

Конвенція, на відміну від інших міжнародно-правових актів, містить складний правовий механізм захисту прав людини, який охоплює не лише конвенційні норми, але й рішення Європейської комісії з прав людини та Комітету міністрів Ради Європи, судову практику Європейського суду з прав людини, прецедентне право, загальновизнані принципи та норми міжнародного права, специфічні методи тлумачення Конвенції, наукову доктрину з питань її застосування тощо. Усе це визнала Україна ще 17 липня 1997 року, прийнявши Закон України „Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції”. У пункті першому цього Закону зазначено, що Україна повністю визнає на своїй території дію статті 46 Конвенції щодо визнання обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції (без укладення спеціальної угоди).

Крім того, відповідно до ст.17 Закону України „Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” від 23 лютого 2006 року, при розгляді справ суди застосовують Конвенцію та практику Суду як джерело права.

Однак зміст багатьох норм Конвенції сформульовано надто абстрактно, вони містять багато оціночних термінів, зміст яких з'ясується лише після їх тлумачення і застосування у рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – Суд). Тому його практика розвивається за прецедентним принципом. Через це знання й урахування прецедентних рішень Суду, усвідом-

лення специфіки його „правового менталітету” – одне з найактуальніших завдань, що постає нині перед вітчизняним законодавцем і правозастосовними органами. Адже ще у Рішенні від 24 жовтня 1979 року у справі „*Вінтерверп проти Нідерландів*” (*Winterwerp v. the Netherlands*) Судом сформульовано таку правову позицію: „Національний закон має відповідати Конвенції, в тому числі й загальним принципам, які викладені в ній або випливають з неї” (пункт 45).

Тобто, відповідно до правової позиції Суду, по-перше, Конвенція містить низку принципів права; по-друге, окремі принципи права не відображені в ній безпосередньо, але впливають з неї. Щоправда, в пункті 49 свого Рішення у справі „*Принц Ліхтенштейну Ганс-Адам II проти Німеччини*” (*Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany*) „Суд наголошує на основоположних принципах, встановлених його практикою щодо тлумачення та застосування національного права”. По-третє, незалежно від способу закріплення принципів права в тексті Конвенції, їм повинні відповідати національне законодавство і правозастосовна практика. Саме тому важливо зрозуміти правову позицію Суду щодо того, якими ж властивостями володіють принципи права, котрими він керується, здійснюючи правосуддя. І хоча розгорнута дефініція цього поняття в рішеннях Суду не зустрічається, проте низка суттєвих рис, неодмінних складових цього явища висвітлюється у згаданих актах „відкритим текстом” або ж втілена в них, так би мовити, імпліцитно.

Так, у Рішенні від 18 лютого 2010 року у справі „*Гаваржук проти України*” (*Gavarzhuk v. Ukraine*) сформульовано правову позицію, відповідно до якої „Суд має з’ясувати, чи відповідає Конвенції сам національний закон і, зокрема, чи відповідають їй загальні принципи, які сформульовані в ньому або випливають з нього” (пункт 63). І далі: „Практика утримання обвинувачених під вартою без конкретного юридичного підґрунтя ... несумісна з принципом юридичної визначеності та принципом захисту від свавілля, які червоною ниткою проходять через Конвенцію і принцип верховенства права” (пункт 69).

Тобто Суд у своєму рішенні наголошує на необхідності дотримання принципів правової визначеності, захисту від свавілля та верховенства права при оцінці внутрішньодержавних норм права. Відповідно до його правової позиції правові норми повинні бути сформульовані з достатньою чіткістю, що дозволить особі передбачити, удаючись в разі необхідності до юридичної допомоги,

до яких наслідків можуть призвести ті чи інші її дії.

У Рішенні від 29 квітня 2003 року у справі „*Алієв проти України*” (*Aliiev v. Ukraine*) Суд наголосив: „Вираз „згідно із законом” ... стосується якості відповідного законодавства, і вимагає, щоб законодавство відповідало принципу верховенства права” (пункт 170). Відповідно до пункту 32 свого Рішення у справі „*Круслен проти Франції*” (*Kruslin v. France*) від 24 квітня 1990 року „Суд обов’язково має визначити, наскільки французький „закон”, що був чинним на той час, відповідав вимогам основоположного принципу верховенства права”.

При тлумаченні Конвенції Суд керується також принципом свободи вираження поглядів, що є „однією із основних підвалин демократичного суспільства, принциповою умовою для його розвитку і самореалізації кожної особи”; принципом свободи політичних дискусій, „що лежить в самій основі концепції демократичного суспільства” (Рішення у справі *Lingens v. Austria*).

Юридичною основою для встановлення „справедливого балансу” є принцип пропорційності: обмеження свобод, які гарантуються Конвенцією, мають бути „пропорційними законній меті, для якої застосовуються ці обмеження” (Рішення у справі *Handyside v. the United Kingdom*), а також „між засобами, що обираються, та законною метою, для якої встановлюються відповідні обмеження, має існувати розумне пропорційне співвідношення” (Рішення у справі *Fayed v. the United Kingdom*).

Тобто принцип пропорційності передбачає наявність цілої низки вимог до нормативно-правових актів, які регламентують поведінку особи. Вони не можуть бути нерозумними, несправедливими, необґрунтованими або такими, що зумовлені примхами законодавця. Обрані засоби мають органічно та раціонально співвідноситися з бажаним результатом. Дотримання цих вимог стане гарантією того, що до особи не будуть застосовуватись свавільні дії.

Призначаючи заявнику відшкодування матеріальної і моральної шкоди, Суд щоразу керується принципом справедливості. Так, у Рішенні від 18 лютого 2010 року у справі „*Гарькавий проти України*” (*Garkavyu v. Ukraine*) Суд указав: „Визнавши факт порушення Конвенції, ... Суд ... надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію” (пункт 78).

Отже, відповідно до правових позицій Європейського суду з прав людини, принципи права є тими чинниками, які висувають певні вимоги до змісту не лише міжнародно-правової, але й

національної норми права.

У Маастрихтському Договорі „Про Європейський Союз” від 7 лютого 1992 року не лише підтверджено відданість „принципам свободи, демократії, верховенства права, поваги до прав людини та її основоположних свобод” (преамбула Договору), але й вказано, що Європейський Союз засновано на „повазі до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права” (ст.2 Договору).

Відповідно до пункту 3 ст.6 названого Договору *основоположні права*, що гарантуються Європейською Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод і які випливають з конституційних традицій, спільних для держав-членів, є *загальними принципами права* Союзу.

Значення принципів права для Європейського Союзу виявляється й у змісті інших статей Договору. Зокрема, „у всіх своїх діях Союз *дотримується принципу рівності* своїх громадян” (ст.9); „у своїх діях на внутрішній та міжнародній аренах Союз *керується принципами*, які надихнули на його створення, розвиток та розширення та які він має намір поширювати у світі, а саме: демократією, верховенством права, універсальністю та неподільністю прав людини та її основоположних свобод, повагою до людської гідності, принципами рівності та солідарності, а також дотримання принципів Статуту ООН та міжнародного права. Союз прагне розвивати відносини та встановлювати партнерство з третіми країнами та міжнародними, регіональними або

світовими організаціями, які поділяють ці принципи” (пункт 1 ст.21 Договору).

Отже, в Європейському Союзі принципи права також визначають зміст не лише правотворчої, але й правозастосовної діяльності його органів.

Висновки. По-перше, наше дослідження засвідчило, що принципи права визначають зміст міжнародних нормативно-правових актів. По-друге, у принципах права відображено такі загальнолюдські цінності, як прагнення до свободи, рівності, справедливості, верховенства права. Тому, будучи своєрідним джерелом права, саме принципи права мають зумовлювати зміст вітчизняного законодавства взагалі та законодавства у сфері оплати праці зокрема. Тобто принципи трудового права є похідними від принципів права, а не від трудового законодавства, а принципи оплати праці формують, зумовлюють механізм правового регулювання оплати праці. Іншими словами, принципи оплати праці потрібно виводити не із законодавства, дія якого спрямована на упорядкування оплати праці, а із тих цінностей та ідей, які панують у суспільстві та відображені в принципах права.

Через це вітчизняним ученим потрібно більше зосереджувати увагу на аналізі першоджерел – з’ясуванні змісту принципів права взагалі та принципів оплати праці, зокрема з тим, щоб напрацювати конкретні пропозиції щодо вдосконалення існуючого механізму правового регулювання оплати праці і водночас модернізувати трудове законодавство.

Стаття надійшла до редколегії 12 листопада 2010 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії О.В. Гетманцевим.

V.M. Bozhko

LAWS PRINCIPLES AND INTERNATIONAL LAW ACTS

Summary

The present article is concerned with inquiry of laws principles influence on sense of international law acts. The author reached a conclusion regarding determinative effect of laws principles as well as on law creative but on the law applicable activity of international organizations.

Keywords: laws principles, international law acts, international organizations.

V.H. Bozhko

ПРИНЦИПЫ ПРАВА И МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ АКТЫ

Аннотация

Исследуется влияние, которое оказывают принципы права на содержание международно-правовых актов. Автор пришёл к выводу об определяющем влиянии принципов права не только на правотворческую, но и правоприменительную деятельность международных организаций.

Ключевые слова: принципы права, международно-правовые акты, международные организации.